

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0028

LOG Titel: Caput Decimum Sextum. Lithospermum Amboinicum. Salee utan. - Sestiende Hoofdstuk. Het Amboinsche Steenzaat

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Ex ipsorum centro alius excrescit culmus rotundus, culmum crassus, tres quoque pedes altus, in vertice gerens oblongam & spinulosam paniculam, quæ granula profert rotunda, magnitudine seminis Catjang, superius acuto & duro apice, inferius tribus pilis hirta, inter ista granula proveniunt tria quatuorve similia angusta folia, sed multo minora, & ad latera extensa.

Radix componitur ex duris & sinuosis fibrillis, quæ juxta terram prorepunt. Invenitur circa Amahoeffoe, & ornamento hortorum infervire potest.

Tabula Octava

Ad Figuram primam *Caricem* exhibet *Amboinicam*, quæ cum *Tsjolap Pullu H. Malab. Tom. 12. Tab. 67.* convenit.

Figura secunda *Caricem* denotat *arboream*.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Lithospermum Amboanicum. Salee utan.

Lithospermi species in Amboina reperitur, multos emittens rectos ex radice caules, qui tres quatuorque pedes alti sunt sine lateralibus ramis, qui minimum circiter digitum crassi sunt, ab inferiore parte ad dimidium nudi, in articulos distincti, non vere rotundi, sed parum striati & compressi, dein folia subsequuntur arcte supra sese invicem locata, ex caule sessilia, prope articulos locata.

Folia cum illis *Lachryma Jobi* seu *Salee* conveniunt, firmiora, magisque erecta, octodecim & viginti pollices longa, ultra binos digitos lata, non ludentia, sed glabra penitus, & intense virentia, superne sulco decurrente notata, inferne acuto dorso notata, in acutum apicem terminantia; Ex alis superiorum foliorum alter excrescit pedunculus parum erectus, qui bina ternave gerit minora folia, acutiora, & magis striata reliquis foliis. Supra hæc sese dividit panicula in alios varios tenues pedunculos, quorum quivis simplex gerit granum magnitudine Pisi, sed superius magis acuminatum, aliquando etiam parum angulosum, primo viride, dein cinereum, ac demum fuscum & lapideum: Petiolus, cui insidet, non perforat illud, sed subtus foveolam format, ac superius filum aliud locatur, florem gerens flavum ac squamosum, qui binis tribusve petalis dependet, nec unquam totus decedit. Quum granula sunt cinerea, ac facile perforari possunt, & amentis adligari.

Radix componitur ex multis lignosis & firmis fibrillis, late sese dispergentibus, multosque rectos caules emittentibus, unde hæc planta densum quasi format fruticulus, cujus radices sibi invicem permixtæ sunt. Primarius circa radicem culmus ad latera crassas emittit fibrillas uti *Salee*, horum quædam sese terræ infungunt. In arenosis & gracilibus locis multo angustiora & acutiora profert folia. Transplantata quoque planta non tam alte excrescit quam quæ sponte provenit.

Nomen. Latine *Lithospermum* seu *Milium solis Amboanicum*; Malaice *Salee utan*, verum enim *Salee* est *Lachryma Jobi*, supra libro octavo descripta, vocatur etiam *Rompot manni manni*, h. e. *Rosaria herba*; Amboinice *Ayboit*.

Locus. In campis reperitur post pagos in siccis & arenosis locis, attamen ubi nullæ aliæ fere crescunt plantæ, uti sub *Calappis*, aliisque altis arboribus. In hortis transplantata latiora & glabriora gerit folia, in amplum excrescens fruticulus, multos adtollens rectos caules, sed non tam altos quam in silvestri.

Usus ejus apud Amboinenses in Medicina nondum notus est, sed matura ejus officula eliguntur, acubus perforantur, & amentis adligantur, quæ Amboinenses mulieres & pueri collis & brachiis adpendent loco amuletorum, hujus enim granula nullas habent squamas uti *Salee domesticum*, sed sunt glabra vel prope apices parum striata, splendentia, & ossæ, nihilominus tamen facile perforari possunt, quum natura ad superiorem & inferiorem partem rudimentum quasi foraminis efficit.

Bon-

Uit de midden komt een andere steel, rond, en een stroobalm dik, mede drie voeten hoog, dragende op zyn tope een langwerpige en steekelige tros, gemaakt van kleine roode korrels, in de grootte van een Catjang, boven op met een harde spits, en agter op drie bairtjes staande. Tussen deze korrels komen nog drie of vier diergelyke smalle bladeren voort, dog veel korter, en ter zyde uitstaande. De wortel bestaat uit harde en bogtige vazelingen, dewelke langs de aarde kruipen. Men vint het omtrent Amahoeffoe, en men kan het tot een cieraad in de tuinen zetten.

De Agtste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur den *Amboinsche Carex*, het welk met de *Tsjolap Pullu H. Malab. Tom. 12. Tab. 67.* overeenkomt.

De tweede Figuur wyft aan den boomagtige *Carex*.

SESTIENDE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche Steenzaat.

Van *Lithospermum* hebben wy een gedaante in Amboina, met veele regte steelen uit eene wortel opschietende, de steelen zyn drie of vier voeten hoog, zonder zydetakken, schaars een pink dik, en van onder op wel de helft bloot, en met knien afgedeeft, niet regt rond, maar wat gestreept en gedrukt, daar na staan de bladeren dicht boven malkanderen, dicht aan de steel by de knien zittende.

De bladeren gelyken die van *Lachryma Jobi* of *Salee*, styver en meer overeind staande, agttien en twintig duimen lang, ruim twee vingeren breed, niet snydende, maar meest glad, hoog-groen, boven met een doorgaande geute, beneden met een scherpe rugge, en voren een styve spitse. Uit den schoot der bovenste bladeren komt een ander steeltje mede overeind staande, daar aan twee of drie kleine bladeren staan, scherper en meer geribt dan de andere bladeren. Boven dezelve verdeelt zig den tros in verscheide andere dunne steeltjes, ieder dragende een enkele korrel in de grootte van een erwete, dog voren meer toegespitst, ook aan zommige wat boekig. Eerst groen, daar na asgrauw, ten laatste bruinagtig, en steenbart. De draat, daar ze op zitten, gaat niet door, maar maakt van onderen een kuiltje, en boven op staat weder een andere draat, dragende een schubagtig geel bloeizel, 't welk met twee of drie droppen afhangt en nooit geheel afvalt. Wanneer de korrels asgrauw zyn, zoo kan men ze met een naald ligt doorboren, en aan snoeren rygen.

De wortel bestaat uit veel boutagtige en styve vazelingen, zig wyd verspreidende, en veele regte steelen uitgevende, waar door dit gewas een digten struik maakt, met de wortelen aan malkander vast. De hoofsteel omtrent de wortel schiet ook ter zyden dikke vazelingen gelyk het *Salee*, waar van zommige zig in de aarde vast maken. Aan zandige en magere plaatzen gewind het veel smalter en scherper bladeren. Het verplante wil ook zoo hoog niet opschieten als 't geene in 't wild groeit.

Naam. In 't Latyn *Lithospermum* of *Milium solis Amboanicum*, in 't Maleits *Salee utan*, want de regte *Salee* is *Lachryma Jobi*, boven in 't agtste boek beschreven. Men noemt het ook *Rompot manni manni*, dat is *Paternofter-kruid*; op Amboin *Ayhoit*.

Plaats. Men vindt het in 't veld agter de Negoryen op droge en zandige plaatzen, evenwel daar geen veel ruigte staat, gelyk onder *Calappis* en andere hooge boomen. In de tuinen geplant gewind het breeder en gladder bladeren, wert een breede struik, met veele regte steelen opschietende, dog zoo hoog niet als het wilde.

Gebruik. By deze Amboinezen is daar van nog niets bekend in de Medicynen, maar zyne rype korrels werden genomen, met naalden gestoken, en aan snoeren geregen, die de Amboinsche vrouwen en kinderen aan de hals en armen dragen in plaats van brasletten, want de korrels hebben geene schilferen gelyk tamme *Salee*, maar zyn glad, of by de spitsen een weinig gestreept, blinkende en steen-hard, niet te min kunnen ligt doorboort werden, dewyl van natuur onder en boven een beginsel van een gaatje is.

Bon-

Fig. 1.

Fig. 2.

Bontius libr. 6. cap. 56. *Milium folis* circa Bataviam in Java quoque observavit, licet hoc mihi ex ejus descriptione non constet, nullam enim ejus exhibet formam, sed ex usu ejus declarat ad vitia renum & vesicæ conducere, atque plebejos ex ipsius granis rosaria formare, unde & a Portugallis *Herba do rosario* vocatur, quum vero addit ex ejus officulis farinam edulem præparari posse, puto, binas confundere iterum plantas, atque hanc commiscere cum Salee frumentaceo supra libro octavo descripto.

Tabula Nona

Ad Figuram primam *Litbospermum* exhibet *Amboinicum*.
Figura secunda *Arundinellam* denotat *herbam*.

OBSERVATIO.

Litbospermum hoc proprie *Lachrymæ Jobi* silvestris species est, cujus domestica supra libro octavo cap. 28. fuit descripta & exhibita, ubi vide notas & *Tbes. Zeyl.* p. 138. nec non *H. Cliff.* p. 437 & 438. ubi hoc genus *Coix* vocatur, cujus una species annua, altera perennis ibi recensetur.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Arundinella. Sajor bulu.

Arundinella speciem mentitur *Alfines*, estque herba repens & terræ incumbens, in binas distincta domesticas species, & quasdam etiam silvestres. Domesticæ sunt minor & major.

Primo. *Sajor bulu* minor primo commemoratur, quum sit herba vulgarissima & usitatissima. Non erigitur, sed viridibus, mollibus, & rotundis flagellis terræ incumbit, quæ in senioribus plantis parum lignosa sunt, atque in amplex articulos distincta. Cuius autem geniculo simplex adstat folium, vagina ambiens petiolum sine ordine uti in *Arundine*.

Ipsam quoque folium quodammodo æmulatur illud *arundinis* teneræ, sed multo minus est, in medio per longitudinem tenuiter striatum, & ad tactum quodammodo rugosum, & circa vaginam pilosum, digitum longum & latum, viridis penitus coloris, cum illo *Alfinis* conveniens, sed majus. Substantiam habent mollem, ac facile in mucum conteri possunt, exceptis nervis interpositis. Flagellorum extremum parum fere erigit, postquam in laterales ramos extensa sunt, atque intra breve temporis spatium magnum obcupant locum, si suo relinquuntur genio, ac genicula terram tangencia radículas emittant.

Ex alis superiorum foliolorum tenuis exsurgit cauliculus, ultra articulum longus, qui peculiare sustinet foliolum tenuius ac pallidius reliquis, instar semi cordis formatum, ac complicatum instar acuti sacculi vel bursulæ, superius sese aperiens, ex quo flosculi eminent, quorum unicus tantum simul apertus est, reliqui quatuor clausi dependent sub eo in peculiari bursula, suntque capitula deorsum flexa forma acinorum *Uvarum*.

Flosculus iste elevatus longiusculo insidet petiolo in vaginæ parte posteriore fixo, atque ex tribus cæruleis petalis constat, forma *Iridis* minoris, quæ in triangulo locantur collis angustis, superius latiora.

In ejus centro sex cærulea conspiciuntur stamina, tria nempe breviora sine antheris, ac tria longiora cum antheris flavis, sub flosculo tria locantur albicantia foliola, quæ vaginam constituerunt, cui inclusus fuit flosculus.

Plurimi sine semine pereunt ac marcescunt, sed aliquando cellula acuta excrevit, in qua tenue ac flavescens instar arenæ reconditur semen.

Matutino tempore flosculi isti vigent & aperti sunt, præsertim si post pluviosam noctem radii solares hos inluminant, quum terram eleganti colorant splendore cæruleo, læte viridi intermixta foliatura, atque hinc etiam pluviosis mensibus frequentiores sunt hi flosculi.

Post

Bontius lib. 6. cap. 56. heeft het *Milium folis* omtrent Batavia op Java ook gevonden, hoewel ik zulks uit zijne beschrijving niet bespeure, want by geene gedaante daar van geeft, maar uit het gebruik, zeggende dat het tot de gebreeken van de nieren en blaze dienstig zy, en om dat de slechte lieden uit zijne korrels *Paternosters* maken, daarom 't by de Portugeesen *Herba do rosario* genaamt wert; maar als by daar by doet, dat men uit de korrels een eetbaar meel kan hebben, zoo gis ik, dat by als wederom tweeërlei kruiden onder een mengt, en dit gewas confundeere met het koren *Salee*, boven lib. 8. beschreeven.

De Negende Plaas

Vertoont in de eerste Figuur het *Amboinsche Litbospermum*.
De tweede Figuur wyft aan de *Arundinellen* plant.

AANMERKING.

Dit *Litbospermum* is eigentlijk een wild zoort van *Jobs* tranen, waar van een tam zoort boven in het achtste boek cap. 28. is beschreeven en afgebeeld; alwaar ziet de Aanmerking, als mede de *Tbes. Zeyl.* p. 138. en ook de *H. Cliffert* p. 437 & 438. alwaar dit geslacht *Coix* genaamt wert, waar van twee zoorte, de eene jaarlyks, de andere overblyvende, aldaar vermeld werden.

SEVENTIENDE HOOFDSTUK.

De Arundinelle-plant.

Arundinella wil een geslacht van *Alfine* zyn, een kruipent en op de aarde leggende plant, verdeelt in twee tamme zoorten, en ook eenige wilde. De tamme zyn, I. kleine, II. groote.

I. *Sajor bulu*, het kleine wert eerst gezet, om dat het gemeenste en gebruikelykste is. Het staat niet overeind, maar legt met zijne groene, weeke, en ronde steelen op de aarde, dewelke aan de oudste struikjes wat boutagtig werden, en zyn verdeelt in wyde leden. Aan ieder lid staat een blad met een schede, zyn steel zonder ordre omvattende, gelyk die aan 't riet doen.

Het blad zelfs gelykt ook eenigzints na 't jonge riet, dog is veel kleiner, te weten in de lengte syn gestreept, wat ruig in 't aantasten, en omtrent de schede hairig, een vinger lang en breed, regt grasgroen, met die van *Alfine* overeenkomende, dog grooter. Zy zyn week van substantie, en laten baar ligt tot een slym vryven, behalven de tussenloopende zenuwen. Het uiterste der steelen regt zig wat overeind, na dat ze baar in zydetakken uitgebreid hebben, en in kort een groote plaats beslaan, als men ze begaan laat, en de knietjes, die de aarde raken, wortelen wederom in.

Uit den schoot der bovenste bladertjes komt een dun steeltje voort, ruim een lid lang, 't welk draagt een byzonder blaadje, dunder en bleeker dan de vorige, als een half bert geformeert, en t'zamen gevouwen als een spits zakje of beursje, aan de bovenzijde zig openende, waar uit de bloempjes kyken, altyd maar eene t'jessens geopent, de andere tot vier stuks toe hangen nog geslooten, daar onder in een byzonder beursje, zynde neerwaarts geboge knopjes, in de gedaante van druive-steenen.

Het bloempje nu staat verheven op een lang steeltje agter in de schede, en bestaat uit drie schoone bemelsblaauwe blaadjes, in de gedaante van kleine *Iris* of *Swerfelbloemen*, te weten in een drieboek staande, met smalle balsejes, en voren breed.

In de midden ziet men zes blaauwe draden, te weten drie kortere zonder noppen, en drie langere met geele noppen: onder 't bloempje staan drie witagtige blaadjes, zynde de schede geweeft, daar het in lag.

Zy vergaan meest alle zonder zaad, dog hier en daar komt een klein spits buisken voort, daar in een syn geelagtig zaad legt als zant.

In de morgenstont staan ze weeldrig geopent, zonderlyk als na een regenagtige nacht een zonneschyn volgt, wanneer ze den grond schoon schilderen, met baar levend blaauw onder dat jeugdig groen, en daarom zyn ze in de regenmaanden rykebyker te zien.

Na